

Український інститут національної пам'яті
Інформаційні матеріали до Дня пам'яті та перемоги над нацизмом
у Другій світовій війні (8 травня)

Вступ

Ключові повідомлення

Історична довідка

Коли нацизм капітулював

Як Москва перетворила перемогу на культ

9 травня – День Європи

Тематичні матеріали Українського інституту національної пам'яті

Минулого року Верховна Рада України Законом «Про День пам'яті та перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років» встановила 8 травня як День пам'яті та перемоги – єдину дату, коли Україна відзначає перемогу над нацизмом та вшановує пам'ять загиблих у Другій світовій війні.

Поступовий офіційний перехід до європейської традиції пам'ятання розпочався після Революції Гідності. Ця традиція полягає не тільки в зміні дати, а й у зміні фокусу – з культу зброї та перемоги на внесок різних спільнот у подолання нацизму, на окрему людину, її страждання і втрати у війні. День пам'яті та перемоги – це нагадування, що Друга світова розпочалася внаслідок домовленостей двох тоталітарних режимів: націонал-соціалістичного (нацистського) у Німеччині й комуністичного в СРСР, а також мовчазного небажання найпотужніших держав світу чинити спротив агресорам. У 1939–1945 роках обидва тоталітарні режими вчинили на українській землі численні злочини проти людяності, воєнні злочини та злочини геноциду, внаслідок чого український, єврейський, кримськотатарський та інші народи, що жили в межах території сучасної України, зазнали величезних втрат.

Символом пам'яті про Другу світову війну з 2014 року в Україні, як і в Європі, є мак пам'яті. Заохочуємо використовувати його під час публічних заходів і в тематичних матеріалах (як самостійно виготовити мак, дивіться у відеоінструкції та схемі).

Щодо 9 травня, то з метою зміцнення єдності народів Європи, забезпечення миру і стабільності на Європейському континенті Указом Президента України від 8 травня 2023 року № 266 в Україні встановлено День Європи.

Ключові повідомлення

Цього року Україна вперше відзначає 8 травня як День пам'яті та перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років.

Ми приєдналися до європейської традиції відзначення цієї дати. Для Європи 8 травня – точка відліку закінчення війни, перемога над страшним злом нацизму, нагадування про катастрофу війни, а не про тріумф одних народів над іншими, переможців над переможеними. Пам'ять про війну має вести не до культу перемоги, а розвивати вміння цінувати мир, категорично і

безкомпромісно захищати його всіма розумними засобами, а також виховувати сміливість та принциповість у боротьбі з агресією й несправедливістю.

8 травня, в День пам'яті та перемоги, Україна вшануватиме кожного, хто боровся з нацизмом. Не менше заслуговують на увагу та пам'ять мирні цивільні люди, які загинули або постраждали від бойових дій та окупації їхніх міст і сіл, діти війни, примусові робітники. Адже війна – це не лише танки, гармати й масштабні бої. Це – долі, мільйони маленьких і великих людських бід, які тривали роками.

Друга світова охопила значну частину планети. Участь у ній взяла 61 держава. Воєнні дії велися на території близько 40 країн – у Європі, північній Африці, Азії, Тихоокеанському регіоні. За різними оцінками, в тій війні загинуло від 50 до 85 мільйонів людей.

Українці на боці антигітлерівської коаліції зробили значний внесок у перемогу над нацизмом та союзниками гітлерівської Німеччини. Мільйони українців чинили спротив зі зброєю в руках у різних регулярних арміях світу, сотні тисяч боролися в підпільних і повстанських структурах. Майже всі українські підприємства були переорієнтовані на потреби оборони. Водночас українська земля була одним із основних театрів воєнних дій, місцем масштабних битв і найзапеклішого спротиву.

Обидва тоталітарні режими під час окупації території України здійснювали численні злочини проти цивільного населення – Голокост, масові вбивства та депортації народів. Втрати українців у Другій світовій – близько 8 мільйонів осіб (із них п'ять мільйонів – цивільних та три мільйони військових).

На початку війни український народ, не маючи незалежної держави, був розділений між кількома країнами. Нацисти і комуністи, що однаково не рахувалися з ціною людського життя, у власних цілях та геополітичних іграх використовували невирішене «українське питання» та прагнення українців до незалежності й суверенітету. Наші землі вони розглядали виключно як ресурс.

Друга світова стала можливою через змову антигуманних режимів – нацистського і комуністичного, а також через лицемірну “політику умиротворення” щодо Гітлера провідних країн світу. Тому важливо пам'ятати, що слабкість, страх і нерішучість міжнародної спільноти заохочували агресорів до все більшого розмаху злочинів. Сьогодні світове співтовариство має змогу спертися на той гіркий досвід та історичні уроки для прийняття адекватних безпекових рішень, зокрема щодо російської агресії проти України.

Нині спадкоємицею сталінського режиму є Російська Федерація, яка привласнює перемогу над нацизмом, маніпулює власними громадянами і намагається залякати світ.

Жодна країна не може претендувати на виняткову роль у перемозі над нацизмом. Перемога – результат титанічних зусиль десятків держав і сотень народів. Так само неприпустимими є спроби прикриватися моральним авторитетом переможця в Другій світовій для реваншизму. Кульмінацією цієї агресивної політики Російської Федерації став напад на Україну в 2014 році та злочинне повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року.

Друга світова війна тривала шість років. Перемога над нацизмом була здобута внаслідок неймовірної концентрації всіх сил, взаємодопомоги, консолідації і мобілізації суспільства, солідарності народів та повного перелаштування економічного, політичного і соціального життя в інтересах боротьби зі злом. Ця історія добре ілюструє, в який спосіб спільноти досягають важливих перемог.

Українці зі зброєю в руках захищають Європу і дають шанс на побудову більш тривкого миру і створення нової, справедливішої, світової системи безпеки. Умовою для цього є перемога над Росією, відновлення територіальної цілісності України та унеможливлення майбутньої агресії російського імперіалізму проти будь-кого на планеті. Сьогодні в умовах агресії єдиний шлях відновлення – перемогти загарбника.

Історична довідка

Друга світова війна (1 вересня 1939–2 вересня 1945) – найкривавіший глобальний конфлікт. У ньому загинуло від 50 до 85 мільйонів людей. 21 місяць цієї війни СРСР і Третій Райх виступали як союзники, а 22 червня 1941 року вступили у військову конфронтацію після порушення нацистами договору про ненапад на радянський союз.

Для України війна почалася 1 вересня 1939 року з нападу нацистської Німеччини на Польщу. Того дня німецька військова авіація бомбардувала Львів та інші міста. Від 17 вересня учасником Другої світової на боці Німеччини став Радянський Союз. Внаслідок переділу Центральної і Східної Європи між нацистами і комуністами до складу Радянського Союзу в 1939 році були включені території Західної України та Західної Білорусії, а в 1940-у – країни Балтії, Бессарабія та Північна Буковина.

Друга світова війна для України не обмежувалася бойовими діями та окупацією її сучасної території. Українці брали участь у бойових діях на всіх воєнних театрах. Для нашого народу Друга світова війна не лише історія перемоги над нацизмом, але також – національна трагедія. Українці, позбавлені власної державності, у ній змушені були воювати за чужі імперські інтереси та, інколи, вбивати інших українців.

Разом із тим слід наголосити на внеску саме українців у розгром нацизму і згадати як про військовослужбовців Радянської армії (понад шість мільйонів), вояків УПА (понад 100 тисяч), так і про тих українців і вихідців з України, що перебували у військових з'єднаннях інших держав: Польщі (120 тисяч у 1939 році), США (до 80 тисяч у 1945), Канади (до 45 тисяч у 1945), Франції (до п'яти тисяч у 1940 році). З різних причин українці воювали і по інший бік: у військах Німеччини (від 600 осіб у 1939 році до 250 тисяч у 1941–1945), Румунії (24 тисячі), Угорщини (до 20 тисяч), Словаччини (до двох тисяч), Хорватії (півтори тисячі).

Прямі людські втрати України у Другій світовій становлять понад 8 мільйонів осіб, економічні – 285 мільйонів тогочасних рублів. Війна розкрила для українців руйнівну «силу» обох тоталітарних режимів. Усім відомі злочини нацистів на окупованих територіях України (Голокост, розстріли мирного

населення, спалення сіл, депортації). Однак довго замовчувалися численні злочини комуністичного режиму – розстріли політичних в'язнів у Західній Україні в червні–липні 1941 року, підриг центру Києва і греблі ДніпроГЕСу в 1941 році, знищення в Одесі поранених червоноармійців, скинутих в море разом із санітарними машинами тощо. Із Україною пов'язане і завершення війни. 2 вересня 1945 року генерал Кузьма Дерев'янка, який народився на Уманщині, від імені СРСР приймав беззастережну капітуляцію Японії.

Коли нацизм капітулював

Акт про безумовну капітуляцію нацистської Німеччини підписали в Реймсі о 2 годині 41 хвилині 7 травня 1945 року за участю представника від Радянського Союзу генерала Івана Суслопарова. Проте Сталін відмовився визнати акт. Він захотів підписання нового у Берліні, здобутому Червоною армією. Тож поставив ще одну вимогу союзникам – жодних офіційних оголошень про перемогу до вступу в силу іншої капітуляції.

Прем'єр Великобританії Вінстон Черчилль і президент Сполучених Штатів Гаррі Трумен відмовили. Черчилль послався на парламент, який вимагатиме від нього інформації, а Трумен – на те, що прохання Сталіна надійшло пізно та скасувати оголошення неможливо.

На це Сталін заявив, що підписаний у Реймсі договір не можна скасувати й не можна визнати, адже капітуляція має бути прийнята не на території переможців, а там, звідки прийшла агресія, – в Берліні. Союзники погодилися.

Другий Акт про капітуляцію Німеччини підписали у берлінському передмісті Карлсхорст – 8 травня, о 22:43, за центральноєвропейським часом, а за московським це – 9 травня, 00:43. Його текст майже дослівно повторював попередній. Наприклад, підтвердив час припинення вогню – 8 травня, о 23:01, за центральноєвропейським часом.

Як Москва перетворила перемогу на культ

Свято Дня Перемоги в Радянському Союзі було встановлено тоді ж, 8 травня 1945 року (ще до підписання другого Акта). Указом Президії Верховної Ради СРСР 9 травня оголошено днем всенародного торжества та вихідним. У 1945-му в цей день ніяких особливих урочистей не відбулося. Парад Перемоги за наказом Сталіна провели у Москві лише 24 червня. Жодних святкових парадів чи ходи ветеранів на Красній площі не було й у наступні роки. У 1947-му статус цього дня взагалі змінили. Згідно з указом Президії Верховної Ради СРСР від 23 грудня 1947 року, День Перемоги став робочим, але залишився державним святом. Поміж іншим, у тому ж 1947-му радянська влада ухвалила рішення про скасування будь-яких виплат і пільг для ветеранів, удостоєних державних нагород.

Від 1948 до 1965 року 9 травня не було вихідним в СРСР, проте певні святкування відбувались. У містах-героях і столицях союзних республік давали артилерійський салют, на перших шпальтах газет публікували офіційні вітання з Днем Перемоги. Тож увага до цієї дати та певні комеморативні заходи зберігалися. Однак, інші радянські свята, наприклад, 1 травня – День

міжнародної солідарності трудящих та 7 листопада – річницю Жовтневої революції в той час відзначали зі значно більшим розмахом.

Вихідним День Перемоги знову став у 1965 році. Тоді ж провели і ювілейний Парад Перемоги до 20-ї річниці. Це був другий парад після закінчення війни. Третій відбувся в 1985-му, а четвертий – у 1990 році. Щорічним дійством Парад Перемоги став уже в Російській Федерації з 1995-го.

Після 1960-х 9 травня стало головним святом в СРСР, а міф про Перемогу заступив міфологію про Велику жовтневу революцію. Компартія та особисто генсек Леонід Брежнєв почали активно експлуатувати тематику «Великої Перемоги» як складника підвищення в суспільстві авторитету правлячої верхівки.

Пам'ять про Другу світову війну поступово перетворилася на потужний квазірелігійний культ. У сучасній Росії міфи про Другу світову війну, а точніше «Велику вітчизняну», продовжують залишатися осердям ідентичності, а комеморативні практики, часто просякнуті профанацією та гротеском, отримали назву «победобесіє».

Однак російська пропаганда активно культивує міфи про Другу світову війну не лише всередині власної країни та серед держав, які колись були частиною СРСР, а й маніпулює ними в Європі та світі. Держава-агресор використовує перемогу в Другій світовій війні і свою нібито «виключну роль» в ній як індульгенцію на вчинення масових злочинів в Україні – проти військовополонених і цивільних.

9 травня – День Європи

Після завершення Другої світової війни європейські країни почали продумувати принципи політичної співпраці та економічної кооперації. Зрештою 9 травня 1950 року французький міністр закордонних справ Роберт Шуман виступив з ініціативою налагодити в Європі спільну координацію та контроль за важкою промисловістю. Він запропонував розробити принципи спільної політики для досягнення солідарності в цій окремій галузі. Шляхом до реалізації плану Шумана мала стати Європейська спільнота вугілля та сталі. За задумом Шумана, Франція, Німеччина та інші європейські країни мали передати управління виробництвом вугілля та сталі єдиному органу. Унаслідок такого об'єднання ключові галузі військової промисловості також мали перейти під спільний контроль, що унеможливило б підготовку окремої країни до нової війни.

У результаті 18 квітня 1951 року в Парижі був підписаний договір про створення Європейської спільноти вугілля та сталі. Спершу його ратифікували шість країн: Франція, Німеччина, Італія та країни Бенілюксу – Бельгія, Нідерланди й Люксембург. Організація була відкрита для інших європейських держав. Нині вважається, що Декларація Шумана офіційно започаткувала процес європейської інтеграції. Саме тому в ЄС 9 травня відзначається День Європи.

В Україні цей день від минулого року відзначається на офіційному рівні.

Тематичні матеріали Українського інституту національної пам'яті:

- Набір електронних інтерактивних листівок «Україна в роки Другої світової війни (1939–1945)»
- Відеопроєкт “Друга світова: 75 років потому”
- Виставка «Тріумф людини. Мешканці України, які пройшли нацистські концтабори»
- Брошура «Україна у Другій світовій війні»
- Книга «Війна і міф» (англомовний варіант)
- Відеопроєкт «Війна і міф», який розвінчує ключові радянські міфи про Другу світову війни
- Настільна гра «УПА – відповідь нескореного народу»
- Відеоісторія «За що боролася УПА?»
- Виставка «Українська Друга світова»
- Виставка «УПА – відповідь нескореного народу»
- «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії. Путівник для вчителя» – збірник навчально-методичних розробок шкільних занять на основі віртуальної виставки та документального фільму
- Серія плакатів «Війна не робить винятків. Жіночі історії Другої світової»
- Видання «Рокада: чотири нариси з історії Другої світової» (авторка – Олена Стяжкіна)
- Оцінка демографічних втрат України у період Другої світової війни // Українська Друга світова: Матеріали міжнародної наукової конференції до 70-ї річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні
- Інформаційна карусель про Другу світову війну

За посиланням <http://ww2.uinr.gov.ua/> діє сайт Українського інституту національної пам'яті, присвячений Другій світовій війні. Він містить інформацію про ключові події, постаті, карти, інфографіку, фотогалерею, відеоролики й електронні видання про війну, підбірку фільмів «20 000 хвилин, які змінять ваше уявлення про Другу світову війну» та інші проєкти.

Над матеріалами працювали співробітники Інституту:

Антон Дробович, Олена Охрімчук, Ганна Байкеніч, Вікторія Мізерна.